

УДК 159.942

О. І. Крошка — викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра диференціальної і експериментальної психології
Дворянська 2, Одеса, 65082
e-mail: oksana.kroshka@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІНОЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ

У статті наведено аналіз основних підходів до проблеми структури та якісних характеристик емоційно-оціночного ставлення особистості до себе. Автор вважає, що теоретико-методологічне підґрунтя побудови логіки емпіричного дослідження емоційно-оціночного ставлення особистості до себе в онтогенезі складає провідні принципи системного, диспозиційного, феноменологічного (гуманістичного) підходів та основні положення психології ставлень В. М. Мясіщева.

Ключові слова: емоційно-оціночне ставлення до себе, самосвідомість, самовідношення, саморегуляція, ставлення.

Актуальність проблеми.

Особистість — одне з найбільш багатозначних та багатомірних понять в сучасній психології, причому ця багатозначність є не стільки понятійною, скільки концептуальною. В наукових психологічних конструкціях завжди задається певний еталон дослідження особистості, її відношень до світу людей, предметів, історично сформованих способів взаємодії з природою, тобто присвоєння суб'єктом соціальної людської суті. В такій площині психологічні властивості суб'єкта мають своїми джерелами більш приватні феномени, які не тільки субординаційно пов'язані з вищими рівнями становлення особистості, але й самі виступають їхніми генетичними коріннями. Звідси онтогенез виступає як самодостатня форма визрівання психологічних функцій та подальшого перетворення їх у властивості особистості, при цьому різним етапам онтогенетичного розвитку властиві відмінності у самопізнанні, самооцінюванні, емоційно-оціночному ставленні до себе та подальшій самореалізації, творчій активності, особистісній емоційній та соціальній зрілості.

Мета дослідження: теоретико-методологічне обґрунтування дослідження психологічних особливостей емоційно-оціночного ставлення особистості до себе в онтогенезі.

Завдання дослідження

Визначення основних підходів до проблеми структури та якісних характеристик емоційно-оціночного ставлення особистості до себе на основі аналізу теоретико-методологічних робіт вітчизняних та зарубіжних авторів та теоретичне обґрунтування вибору адекватних методів та процедур дослідження.

Змістовний аналіз першоджерел, присвячених вивченню ставлення особистості до себе, дозволяє констатувати різноманіття теоретичних контекстів та то-

чек зору, під якими розглядаються всі аспекти проблеми «Я» та основні психологічні категорії цього напрямку.

В психології існує два протилежних підходи до тлумачення структури ставлення до себе. В рамках першого воно розглядається як одномірне, в другому — як складно структуроване психічне утворення. Визначення ставлення як одномірного утворення не знайшло свого емпіричного підтвердження як в сучасній вітчизняній [9; 12], так і в іноземній психології [13].

Пояснення структури ставлення до себе проводиться через розуміння його як утворення, складність структури якого обумовлена глибиною життєвих стосунків особистості. Змістовний аналіз структурних компонентів ставлення до себе дозволив С. Р. Пантілеєву виділити дві різні за семантичним змістом підсистеми: «оціночну» і «емоційно-ціннісну» [9]. У випадку оцінки ставлення до себе визначається як «самоповага», «почуття компетентності», «почуття ефективності». У якості емоції ставлення визначається як «аутосимпатія», «почуття власної гідності», «самоцінність», «самоприйняття». Відмінності між складовими ставлення до себе виділяють цілий ряд іноземних [13] і вітчизняних психологів [9; 14].

Так, І. С. Кон, базуючись на теорії диспозиційної регуляції поведінки, наполягає на трьохкомпонентній структурі самовідношення, яка включає когнітивну, афективну та поведінкову підструктури [5]. Н. І. Сарджвеладзе також виділяє когнітивний, емоційний та конативний компоненти і наполягає на тенденції консистентності між ними, оскільки самовідношення є одним із різновидів аттитюдів, які й характеризуються цією генералізованою властивістю [11].

І. І. Чеснокова пропонує розрізнити два рівні самосвідомості за критерієм знань особистості про себе [14]. На першому рівні таке співвідношення діє в межах співставлення «Я» та іншої людини. Спочатку будь-яка риса сприймається та усвідомлюється в іншій людині, а пізніше переноситься на себе. Відповідно, першими механізмами формування ставлення до себе виступають самосприйняття та самоспостереження. На другому рівні співвідношення знань про себе діє в процесі аутокомунікації, тобто в межах «Я та Я», коли людина оперує вже готовими, сформованими знаннями про себе, а в якості специфічного внутрішнього прийому самопізнання автор указує самоаналіз та самоусвідомлення. На думку І. І. Чеснокової, вищого розвитку самосвідомість на другому рівні набуває при формуванні життєвих планів, життєвої філософії, власної гідності тощо.

Ми припускаємо, що структура самовідношення, запропонована І. І. Чесноковою, методологічно співпадає з моделлю ставлення до себе, розробленою Н. І. Сарджвеладзе, та найбільш повно розкриває суб'єктні та об'єктні сфери особистості.

Двохкомпонентний склад самовідношення розглядається також В. В. Століним, який за вихідну тезу узяв різницю змісту «Я-образа» (знання або уявлення про себе, в тому числі і в формі оцінки вираженості тих чи інших рис) та самовідношення (переживання, відносно стійке почуття, яке пронизує самосприйняття та «Я-образ») [12]. Двома основними утворюючими В. В. Столін вважає: 1) знання про ті загальні риси та характеристики, які об'єднують суб'єкта з іншими людьми, — приєднуюча складова (або система самоідентичності), та 2) знання, які виділяють «Я» суб'єкта порівняно з іншими людьми, — диференціююча складова.

Проведений аналіз дозволяє говорити про існування трьох різних підходів дослідження ставлення людини до себе: розуміння **ставлення до себе як афективного компоненту самосвідомості** (ставлення до себе в структурі самосвідомості); розуміння **ставлення до себе як риси особистості** (ставлення до себе в структурі особистості); розуміння ставлення до себе як **компоненту саморегуляції** (ставлення до

себе в системі саморегуляції). Їхня інтеграція можлива на основі методологічного положення про єдність діяльності, особистості і самосвідомості [10]. Так, за С. Л. Рубінштейном на певному етапі вивчення діяльності природно і законмірно переходить у вивчення властивостей особистості, а будь-яка діяльність виходить від особистості як її суб'єкта. Особистість як свідомий суб'єкт усвідомлює не тільки оточуючих, але і себе в своїх відносинах з ними, свідомо привласнює собі все, що робить людина, відносить до себе всі витікаючі від неї вчинки і свідомо приймає на себе відповідальність як їх автора і творця. «Проблема... вивчення особистості... завершується розкриттям самосвідомості» [10, с. 434–435].

Методологічно важливим для нас є підхід І. І. Чеснокової до самовідношення як компоненту самосвідомості, яка ввела в науковий ужиток поняття «емоційно-ціннісне ставлення до себе» [14]. Вона визначила емоційно-оціночне ставлення до себе як специфічний вид «емоційного переживання», в якому відбувається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, розуміє, «відкриває» відносно самої себе. Переживання при цьому розуміється як внутрішня динамічна основа, спосіб існування ставлення до себе, через яку людина усвідомлює ціннісний зміст власних ставлень до себе [14].

На наш погляд, саме генетичний підхід, сформульований С. Д. Максименко, в проблемному контексті розвитку емоційно-оціночного ставлення особистості до себе повно та адекватно забезпечує пошук нових резервів особистісного зростання й можливостей оптимізації зовнішніх, виховних впливів з урахуванням періодів підвищеної сензитивності молоді людини до суспільної активності. Услід за Л. С. Виготським, ми вважаємо, що зовнішнє тільки тоді буде мати суттєвий вплив на особистість, коли воно відбивається через призму її індивідуальності. Ось чому ми припускаємо доцільність підходу до розуміння специфіки емоційно-оціночного ставлення як до одного із проявів індивідуальності особистості, що зростає.

С. Д. Максименко, підкреслюючи необхідність введення в психологію поняття «динамічна система», наголошував, що це поняття не тільки характеризує особливості існування психічних процесів, властивостей та станів особистості, але й розкриває специфіку їхньої кількісної та якісної зміни. «Між частинами психологічного цілого здійснюється складна взаємодія, що приводить до утворення нових властивостей, нових типів взаємодії та взаємовідносин. У результаті цього психічні утворення як динамічні системи змінюються кількісно і якісно» [7, с. 83].

Ця методологічна теза є для нас важливою, оскільки аналіз наукових першоджерел, зроблений у попередніх параграфах, та власні спостереження дозволили нам не тільки уточнити семантику поняття «емоційно-оціночне ставлення особистості до себе», але й пропонувати його структуру, **в основі якої лежить диференціація особистісних рис та властивостей за принципом їхнього предметного змісту та способу спрямованості**. На наш погляд, принцип предметного змісту розкриває, на що спрямовані складові компоненти емоційно-оціночного ставлення, що виступає їхнім предметним змістом, а принцип способу спрямованості розкриває безпосередній спосіб ставлення.

Теоретико-методологічним підґрунтям побудови логіки емпіричного дослідження емоційно-оціночного ставлення особистості до себе в онтогенезі для нас виступали системний, диспозиційний, феноменологічний (гуманістичний) підходи та основні положення психології ставлень В. М. Мясішцева.

Феноменологічний (або гуманістичний) підхід базується на положенні, що кожна особистість володіє унікальною здібністю індивідуально, по-своєму неповторно сприймати, оцінювати та інтерпретувати оточуючий світ, інших людей та

себе в цьому середовищі. Представники феноменологічного (або гуманістичного) підходу стверджують, що не внутрішні конфлікти та протиріччя або зовнішні стимули середовища стимулюють поведінку особистості, а її індивідуальне сприйняття реальності [4; 13]. Поведінка людей детермінована здібністю роботи унікальні вибори, що також продиктовано неповторністю індивідуального сприйняття світу. Фактично феноменологічний підхід і зосереджується на психологічних явищах, які складають наш науковий інтерес — свідомість, самосвідомість, емоційно-оціночне ставлення до себе та оточуючого середовища тощо.

Феноменологічний підхід передбачає, що для адекватного сприйняття іншої людини або її поведінки необхідно не тільки намагатися дивитися на світ її очима, але й відпрацювати систему емоційно-ціннісного ставлення до себе.

Засновник теорії особистісного конструкту Дж. Келлі припустив, що сприйняття та оцінка реальності і самого себе визначається певним набором засвоєних експектацій, які формують особистісні конструкти або узагальнені способи передбачення світу [4]. На думку Дж. Келлі, розвиток особистості здійснюється на основі пошуку людиною оптимального набору конструктів, які дозволять їй точно сприймати і розуміти себе та інших людей.

На відміну від Дж. Келлі, К. Роджерс вважав, що тенденція особистості до зростання, адекватного оцінювання себе і оточуючих є вродженою [13]. Якщо в онтогенетичному розвитку не зустрічаються перепони, цей процес закінчується повною самореалізацією особистісного потенціалу.

В сучасній українській психології низка дослідників обґрунтовує нове та критичне ставлення до гуманістичного підходу як теоретико-методологічного принципу [1; 2]. Так, наприклад, В. О. Кольцова, вказуючи на найбільшу адекватність гуманістичного підходу предмету психологічної науки, водночас підкреслює, що одностороннє захоплення описовими, гуманітарно-спрямованими тенденціями може суттєво знизити евристичний, доказовий потенціал сучасної науки [1]. А. Г. О. Бал обґрунтовує наукову потребу у раціогуманістичному підході [2].

Теорія ставлень В. М. М'ясищева в методології нашого дослідження займає особливе місце, оскільки підкреслює місце людини в системі об'єктивних відношень [8]. Ставлення людини до чогось або когось має складний психологічний зміст. У кожної людини, на думку В. М. М'ясищева, з дитинства формується система цінностей, в якій різні боки дійсності мають для неї різний суб'єктивний зміст. Ставлення фактично є онтогенетичним продуктом, «сплавом» знання, переживання та досвіду, який склався у людини. Іншими словами, ставлення складається з трьох основних компонентів — когнітивного, емоційного та поведінкового.

Ми згодні з визначенням ставлення (в тому числі ставлення до себе), що надане В. М. М'ясищевим, який стверджував, що ставлення — це в першу чергу активний, свідомий та вибірковий зв'язок особистості з різними боками дійсності, заснований на досвіді та відображений у діях, реакціях та переживаннях [8]. Розкриваючи структуру ставлень, В. М. М'ясищев підкреслював їхній зв'язок зі спорідненими, але не тотожними поняттями. Зокрема такими, як спрямованість та ціннісні орієнтації, які, на його думку, відповідають оціночним ставленням.

Методологічною особливістю системного підходу є його спрямованість на розкриття цілісності досліджуваного об'єкта. Він орієнтує дослідника на розглядання будь-якої особистісної сфери з позицій системного цілого та взаємодії частин, які його складають. Основні класичні принципи системного підходу у психології були сформульовані Б. Ф. Ломовим [6], який стверджував, що системність у дослідженні будь-якого психічного явища вимагає його розгляду в декількох площинах (як системи, що має свої закономірності; як частини макроструктури, зако-

номірностям якої вона підкоряється; у плані мікросистем, які є її компонентами; у плані зовнішніх впливів та умов); крім того, за Б. Ф. Ломовим, психічні явища є багатомірними. Вони можуть розглядатися у різноманітних системах вимірювань, кожна з яких дозволяє виявити лише одну групу якостей та відношень.

Висновки

Системно-функціональний та генетичний підходи як провідні методологічні підґрунтя дослідження суб'єктності дозволяють аналізувати забезпеченість процесу становлення та розвитку суб'єкта необхідними психічними засобами, співвідносити його з іншими агентами активності в індивідуальному та онтогенетичному розвитку.

Таким чином, теоретико-методологічне підґрунтя побудови логіки емпіричного дослідження емоційно-оціночного ставлення особистості до себе в онтогенезі складають провідні принципи системного, диспозиційного, феноменологічного (гуманістичного) підходів та основні положення психології ставлень В. М. Мясіщева.

Завдяки цим підходам емоційно-оціночне ставлення особистості до себе розглядається нами як динамічний та багатомірний особистісний феномен, онтогенетична специфіка якого на сензитивних етапах індивідуального розвитку є неоднозначною та суперечливою, організація та проведення психодіагностичного процесу дослідження емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе в онтогенезі вимагає урахування «просторової» та «часової» підструктур.

Література

1. Альбуханова-Славская К. А., Анцыферова Л. И., Брушлинский А. В., Знаков В. В., Кольцова В. А. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории / РАН; Институт психологии (Москва). — М., 1997. — 576 с.
2. Балл Г. А. Психология в раиоигуманистической перспективе: избранные работы / Институт психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины. — К.: Основа, 2006. — 401 с.
3. Джеймс В. Психология. — М., 1991.
4. Келли Джордж А. Теория личности. Психология личных конструкторов / А. А. Алексеев (пер. с англ. и науч. ред.). — СПб.: Речь, 2000. — 249 с.
5. Кон И. С. Открытие «Я». — М.: Политиздат, 1978. — 367 с.
6. Ломов Б. Ф. Системность в психологии: Избранные психологические труды / Академия педагогических и социальных наук; Московский психолого-социальный ин-т; В. А. Барабанщиков (ред.). — М.: Институт практ. психологии, 1996. — 384 с.
7. Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезе: [В 2 т.] — К.: Форум, 2002. — Т. 1: Теоретико-методологические проблемы генетической психологии. — 320 с.
8. Мясішев В. Н. Психология отношений: Избр. психол. тр. / Академия педагогических и социальных наук; Московский психолого-социальный ин-т; А. А. Бодалев (ред.). — М.: Институт практической психологии, 1995. — 356 с.
9. Пантйлеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 110 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер Ком, 1999. — 720 с.
11. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. — Тбилиси: Мецниба, 1989.
12. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 286 с.
13. Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Гуманистическая, трансперсональная и экзистенциальная психология. К. Роджерс, А. Маслоу и Р. Мэй. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. — 221 с.
14. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. — М., 1981.

О. И. Крошка — преподаватель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОГО ОТНОШЕНИЯ К СЕБЕ

Резюме

В статье приведен анализ основных психологических подходов к изучению проблем структуры и качественных характеристик эмоционально-оценочного отношения к себе. Автор утверждает, что теоретико-методологической основой построения логики эмпирического исследования эмоционально-оценочного отношения личности к себе в онтогенезе являются ведущие принципы системного, диспозиционного, феноменологического(гуманистического) подходы и основные положения психологии отношений В. М. Мясищева.

Ключевые слова: эмоционально-оценочное отношение к себе, самосознание, самоотношение, саморегуляция, отношение.

O. Kroshka — teacher

Odessa national university named by I. I. Mechnikov
department of differential and experimental psychology

THEORETICO-METHODOLOGICAL PROBLEMS OF RESEARCH OF EMOTIONALLY-EVALUATION ATTITUDE TOWARD ITSELF

Summary

In the article the analysis of basic psychological approaches is resulted to the study of problems of structure and high-quality descriptions of emotionally-evaluation attitude toward itself. An author asserts that by theoretico-methodological basis of construction of logic of empiric research of emotionally-evaluation relation of personality to itself in ontogenesis there are main principles system, disposition, phenomenological(humanistic) approaches and substantive status of psychology of relations of V. M. Myasishev.

Key words: emotionally-evaluation attitude toward itself, consciousness, selfrelation, self-regulation, relation.